

HETEROTOPIC VIEW

Journal homepage: www.heterotopicview.comHETEROTOPIC
VIEW
Social Science Journal

FERÂ'İZİ-ZÂDE MEHMED SA'İD EFENDİ VE PEND-NÂME-İ ATTAR ŞERHİ

FERÂ'İZİ-ZÂDE MEHMED SA'İD EFENDİ AND PEND-NÂME-İ ATTAR COMMENTARY

Habib ERDEM¹Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, habiberdem60@hotmail.com

ORCID: 0000000259813642

Doi: 10.5281/zenodo.8051301

Makale Bilgisi

Gönderildiği Tarih

06-01-2023

Kabul Edildiği Tarih

02-05-2023

Yayınlanma Tarihi

20.06.2023

Article Info

Date Submitted

06.01.2023

Date Accepted

02-05-2023

Date Published

20.06.2023

Anahtar Sözcükler

Ferâ'izî-zâde, Pend-nâme,
Attâr, Şerh, Dil.

Keywords

Joke, Ferâ'izî-zâde, Pend-
nâme, Attâr, Commentary,
Language.

Öz. Türk edebiyatı, içinde Türk-İslâm kültürüne ait gelenek, görenek, dil ve inanış gibi kıymetli öğeler bulunduran eserler yönünden oldukça zengin bir geleneğe sahiptir. Bunlardan biri de Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin *Pend-nâme-i Attar Şerhi* adlı eseridir. 12. yüzyıl Tasavvuf edebiyatı sûfi şairleri arasında yer alan Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâmesi*'nin şerhi olan bu eser 1224/1809 yılında yazılmıştır. Bu çalışmada bu eserin tanıtılmasına gayret gösterilmiş olup bilim dünyasının daha yakından tanınmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Çünkü bu gibi eserlerin ortaya çıkarılıp daha çok insana ulaşması, güçlü bir şekilde varlığını sürdüren kültür ve edebiyatımıza katkı sunacaktır. Ulaşılan kaynaklardan elde edilen bilgiler tümdengelim yöntemiyle gerekli değerlendirmeler eşliğinde yazı içinde bölümler biçiminde verilmiştir. Sonuç olarak ise Ferâ'izî-zâde'nin *Pend-nâme-i Attar Şerhi*, tüm yönleriyle ortaya konulmuştur, şerhin nüsha tavsifi yapılmıştır ayrıca eserin hem orijinal metninden hem de günümüz Türkçesine aktarılmış hâlden örnek bölümler verilmiştir.

Abstract. Turkish literature has a very rich tradition in terms of works that contain valuable elements such as traditions, customs, language and belief belonging to Turkish-Islamic culture. One of them is Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi's *Pend-nâme-i Attar Commentary*. This work, which is the commentary of Ferîdüddin Attâr's *Pendnâmesi*, who is among the Sufi poets of the 12th century Sufi literature, was written in 1224/1809. In this study, an effort was made to introduce this work and it was aimed to help the scientific world to know it more closely. Because the discovery of such works and reaching more people will contribute to our strong culture and literature. The information obtained from the sources reached is given in the form of sections in the article, accompanied by the necessary evaluations with the deductive method.

1. Giriş

Medeniyetlerin teşekkülüne zemin hazırlayan din, dil, tarih, coğrafya gibi unsurlar; toplumların hayata bakışını, inancını ve yaşayışını doğrudan etkilemiştir. Türk medeniyeti tarihinde de aynı durum ve etki söz konusudur. Bu etkiyi bugün topluma en iyi şekilde hissettiren mirasın üst sıralarında ise yazma eserler yer almaktadır. Türk-İslâm düşüncesini, yaşayışını yansıtan ve kültürel mirasların

günümüze kadar ulaşmasında büyük rol oynayan yazma eserler, bu anlamda ayrı bir öneme sahiptir. Türk-İslâm medeniyetini oluşturan birçok değer, bu eserler sayesinde öğrenilmektedir. Örneğin Türk toplumuna özgü gelenekler, görenekler, kültürel öğeler, inanç gibi unsurlar buralarda görülmektedir. Türk toplumunun dünyaya, hayata ve insanlara bakışı bu eserlerde bulunmaktadır. Ayrıca Türk milletinin, çok uzun yıllar tarih sahnesinde farklı coğrafyalarda farklı milletlerle kültürel etkileşim içerisinde olduğu da göz önüne

¹ Bu makale; Doç. Dr. Serkan Türkoğlu danışmanlığında hazırlanan "Habib Erdem (2022) *Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin Pend-nâme-i Attar Şerhi* (2-56. *Varaklar İnceleme-Metin*), Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi" künyeli çalışmadan üretilmiştir.

alındığında, bu yazmaların içerik yönünden zenginliği daha iyi anlaşılmaktadır. Şu da belirtilmelidir ki her bir nadide eser hem yazıldığı dönemin dil ve edebiyat anlayışını doğrudan gösteren büyük bir hazinedir hem de günümüz dil ve edebiyatının kökü çok daha derinlerde olan bir çınarıdır. Türk milletine ait bu nitelikteki her bir eser, geçmişten günümüze âdetâ bir kültür köprüsü konumundadır. Hemen söylemek gerekir ki bu güzide eserlerin birçoğu günümüz Türkçesine aktarılmakla birlikte gün yüzüne çıkmayan daha birçok eserin olduğu da bilinmektedir.

“Şerh kavramının doğuşu, tefsir sözcüğünün sadece Kur’ân-ı Kerîm’i açıklamak için ortaya çıkan ilim dalına isim olarak kullanılmasının yaygınlaştığı dönemlere denk gelir. Tefsir, Kur’ân-ı Kerîm’i bütün yönleriyle açıklama ve anlatma ihtiyacı neticesinde ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Üstü örtülü veya kapalı bir şeyi açığa çıkarmak, izah etmek, anlamına gelen kelimenin terim anlamı, Kur’ân-ı Kerîm’i yahut felsefî veya hukukî metinleri yorumlamak, açıklamak biçimindedir. Önceleri her türden metnin “tefsir” adı altında açıklandığı görülür ancak zamanla bu ilim dalının sınırlarının netleşmesi, şerh kavramının ortaya çıkması için gerekli olan zeminin alt yapısını oluşturmuştur. Kelimelerin mecazî anlamları ve cümlede anlam bütünlüğünü sağlayan çeşitli yapılar göz önüne alındığında ve işin içine edebî metin girince, şerh kelimesinin genel kullanım alanı da biraz daha sınırlı bir düzleme yönelir. Zira bir metnin şerh edilmesi için ince anlamlar gizlemesi ve mecazî kullanımlara imkân verecek tarzda kaleme alınmış olması gerekir (Ozan, 2007, s. 272).”

“Şerh kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de de sadr kelimesi ile birlikte geçmekte olup “göğsü açmak yani ferahlatmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Yazar, 2011, s. 10).” Şerh kelimesi köken olarak da Arapça menşelidir. Şerh yapan kişiye de şârih adı verilmektedir.

“Türk edebiyatında şerhe dair ilk ürünlerin XIII. asra ait dinî içerikli eser şerhleri olduğu söylenmekle birlikte şerh edebiyatının, XVI. asrın ikinci yarısında klasik hâlini aldığı belirtilmektedir. Şerhi yapılan eserlerin dili Farsça öncelikli olmak üzere Arapça ve Türkçe şeklindedir. Şerh edilen eserlerin çoğunluğu manzum olmakla birlikte manzum eserlere manzum veya mensur, mensur eserlere mensur veya manzum şerhler yapılmıştır. Manzum eserlere yapılan en önemli şerhler Mevlânâ’nın Mesnevi’si ile Hâfız-ı Şirazî’nin *Divânı*’na yapılan şerhlerdir. Mensur eserlerden en önemlileri ise Şeyh Sa’dî’nin Bostan ve Gülîstan adlı eserlerine yapılan şerhlerdir. Bunların yanında Molla Câmî’nin, Feriddüddin Attâr’ın ve Nizamî-i Gencevî’nin mesnevilerine yapılan şerhler de şerh edebiyatının önemli ürünleri arasında gösterilmektedir (Gültekin, 2020, s. 137).”

“Türk edebiyatında şerh çalışmaları 15.yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve 17-18.yüzyıllarda en parlak devrini yaşamıştır. Türk edebiyatında ortaya çıkmış şerhlerin çoğu dinî ve tasavvufî niteliktedir. İlk şerhler daha çok hadîs-i şerîflere, *Bostân*, *Gülîstân* ve *Gülşen-i Râz*’a yazılmıştır. Besmele şerhleri, muhtelif dua şerhleri, Hz. Peygamber’le ilgili yazılmış şerhler gibi dinî şerhlerin dışında, İslâm ilminin çeşitli dallarında yazılmış şerhler de

mevcuttur. Dinî-tasavvufî olmayan şerhler dil, gramer, kafiye, felsefe, mantık, tıp, astronomi kitaplarına; lugatlara, konuşma âdâbını anlatan eserlere, tâbirnâme, falnâme ve latifelere yazılmıştır. Şerh edilen Türkçe metinler de vardır, bunlar çoğunlukla manzumdur. Bunların başlıcaları Yûnus Emre’nin, Niyâzî Mısırî’nin ve Hacı Bayram-ı Velî’nin şiirleridir. Türk edebiyatında şerh çalışmaları her ne kadar 15.yüzyılda gelişmeye başlamışsa da edebî şerhlerin daha çok 16.yüzyılda yazıldığını ve gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür (Keyik, 2001, s. 5-6). “

“Şerh edebiyatının XVI. asırda gelişmesinde özellikle ünlü şârihlerden Sürürî, Sûdî ve Şem’î tarafından yapılan Farsça ve Türkçe şerhlerin önemli bir yeri olduğu açıktır. Daha sonraki yüzyıllarda da da Rûsuhî mahlaslı İsmail Ankaravî, Cevrî İbrahim Çelebi, Adnî Receb Dede, Niyazî-i Mısırî, Abdullah Bosnevî, Salahî-i Uşşakî, Müstakim-zade Süleyman Sa’deddin ve İsmail Hakkı Bursevî gibi ünlü şârihler kıymetli şerhler vücuda getirmişlerdir. Klasik edebiyatımızdaki şerh geleneği gücünü ve etkisini artırarak XX. asrın başına kadar kendisini göstermiştir (2020, s. 139).”

İşte bu çalışmada tanıtılmaya gayret gösterilen Ferâ’izî-zâde Mehmed Sa’îd Efendi’nin *Pend-nâme-i Attar Şerhi* adlı eseri de bu tarihsel gelişim içerisindeki şerhlerden biridir. Eserin müellifi Ferâ’izî-zâde’nin kaynaklarda, Bursa’da doğduğu belirtilmektedir. Babası Dersîâm Seyyid Ferâ’izî Mehmed Efendi’dir. İlk eğitimini babasından almıştır. Medreseye devam eden Ferâ’izî-zâde bu arada özel olarak kendini yetiştirmiş ve Arapçasını geliştirmiştir. Bursa’da mahkeme kâtipliği görevi yapmıştır. Bir dönem İstanbul’da da bulunan yazarın, devrin önemli mutasavvıflarından ders aldığı da kaynaklarda yer almaktadır. 1251’de (1835) vefat eden Ferâ’izî-zâde’nin mezarı, Emîr Sultan Camii hazîresindedir (Özcan, 1995, s. 366).

Ferâ’izî-zâde’nin *Pend-nâme-i Attar Şerhi’nin* dışında *Târîh-i Gülşen-i Maârif* adında bir de tarih kitabı mevcuttur. Türk Tarih Kurumu (TTK) kitap deposunda yer alan bu eserin, yine bu kurumun verilerine göre 1.cildi A039955, 2.cildi ise A039956 demirbaş numaralı olup yer numarası ise A.III/0057’dir. Toplamda 2 cilt olan kitap, kurum tarafından materyal türü olarak Nadir Eserler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu tarih kitabından ötürü, Franz Babinger’e göre Ferâ’izî-zâde, Dünya tarihine ait bir eserin yazarıdır (Babinger, 1992, s. 382).

Mehmed Süreyyâ, şairin birkaç tane manzum risalesi bulunduğunu söylemektedir. Ancak şiir söylemede kabiliyeti olmadığı yine kaynaklarda belirtilmektedir. Mehmed Sa’îd, asıl şöhretini iki ciltlik umûmî tarihîyle kazanmıştır (Yekbaş, 2014).

Çalışma sürecinde öncelikli olarak Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 3310 numarada, 177 DVD numarasıyla kayıtlı olan *Pend-nâme-i Attar Şerhi* adlı esere ulaşılmıştır. Sonra bu eserin müellifi Ferâ’izî-zâde Mehmed Sa’îd Efendi’nin hayatı ve eserleri ile ilgili olarak belli kaynaklardan bilgiler toplanmıştır. Daha sonra *Pend-nâme-i Attar Şerhi’nin* kaynak eseri olan Ferîdüddîn Attâr *Pendnâme’sine* yapılan şerhlere yer verilmiştir. Bu alanda yapılan

diğer çalışmalardan veriler toplanmıştır. Bu verilerin doğruluğu ve güvenilirliği araştırılmıştır. Doğruluğu ve güvenilirliği tam olan veriler çalışmada kullanılacak bölüme göre bölüme sınıflandırılmıştır. Çeşitli yönlerden belli karşılaştırmalar ve değerlendirilmeler yapılmıştır. Bilim dünyasına tanıtmak istediğimiz Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi ve *Pend-nâme-i Attar Şerhi*'yle alakalı ulaşılan bütün bilgiler başlıklar biçiminde yazılmıştır. Bulguların ve değerlendirmelerin dayanak noktaları gerekli bilgi ve kaynaklarla ortaya konulmuştur. Elde edilen saptamalar, ilgili bölümlerde detaylı şekilde sunulmuştur. Sonuç kısmında ise varılan noktaya değinilmiştir.

2. Pend-nâme-i Attar Şerhi

Türk edebiyatında, ulaşılabilen pendnâmelere bakıldığında, pendnâmelerin genellikle dinî-tasavvufî içerikli öğüt verici metinler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem pendnâme müellifleri hem de pendnâme şârihlerinin din ve tasavvufla ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmaları en azından oluşturacakları eser için önem arz etmektedir. Her bir sanat dalında veya edebiyatın kendi içindeki türlerde bile sanatçı asgari düzeyde o alanla ilgili bilgiye, kültüre, donanımına ve isteğe sahip olmalıdır. Bu olmadan sağlıklı bir eserin ortaya çıkmayacağı aşîkârdır.

“Şerh kavramı tercümeden farklı bir kavramdır. Tercüme doğrudan çeviriyle ilgiliyken şerh daha çok izahla ilgilidir. Tercümede bir dilin kelime dağarcığı diğer dildeki bir kavramı karşılamaya ve o duyguyu vermeye çoğu zaman tam olarak yetmemektedir. Böyle bir durumdan ötürü şerh çalışmalarında dilin önemi çok daha fazlalaşmaktadır. Şârihlerimiz işte bundan dolayı genellikle Türkçenin yanında Arapça ve Farsça gibi bizim geçmişte ve günümüzde entelektüel dünyamızda önemli yerleri olan bu dillerle ilgili müktesebâtlarını kullanarak eserlerini oluşturmuşlardır. Açıklanacak kelimeyi verirken kıyaslama yoluyla her üç dildeki anlam, ses, yapı gibi unsurlara değinmişlerdir (Erdem, 2022, s.19).”

“Şârih, şerh konumunda olan eserini kaleme alırken bu zamana kadar edindiği, gördüğü bütün bilgi birikimini yazdığı esere aktarır. Açıklamalarını yaparken yararlandığı kaynaklar varsa onlara atıflar yapar. Bu tür eserlerde en çok istifade edilen kaynaklar sözlüklerdir. Şârih, elinin altında bulunan, herkes tarafından okunan ve bilinen sözlüklere atıf/gönderme yapabildiği gibi açıklamalarında kendine destek olması amacıyla tarihî, dinî yapıtlardan da faydalanabilir. Bazen bu eserler metnin anlaşılmasında yeterli olmazsa şerh edilen metne benzer metinlere -ki bunlar divan, mesnevi ve ahlak içerikli eserler olabilir- başvurur. Açıklanan ifadeler dini içerikli ise Kur'ân-ı Kerim'e, hadislere ve tasavvufî eserlere göndermeler yapılır, anlatım derinleştirilip yazarın/şairin ne demek istediği ortaya çıkarılmaya çalışılır. Şârih, şerh ettiği metinde anlamı bulabilmek için bazen kaynak dilden gramer kurallarını, şerh ettiği dil ile karşılaştırma yoluna gider. Bir eş değerlilik yakalamaya çalışarak iki dil arasında hem kelime bazında hem de cümle bazında bir karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırma da bazen bir kelimenin bazen de bir kalıp ifadenin iki dil arasındaki seyri de ortaya çıkar. Müşterek sözcükler,

deyimler, atasözleri ve kalıplaşmış deyişler genelde şerh metinlerde çok sık ortaya çıkan malzeme çeşididir. Bunların yanı sıra kavramda oluşan benzerliklerin iki dilin ses ve cümle dizgesinde benzer olmayıp değişik biçimlerde yansıdığı yerler de olabilir. Bu da şerhlerde, iki dilin birbirleriyle olan alışverişlerinin sözcük ve cümle düzeyinde değil de anlayış ve idrak düzleminde de ortaya çıktığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Yer Demir, 2021, s. 602-603). “

Yukarıda belirtilen hususlar ekseriyetle Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin *Pend-nâme-i Attar Şerhi* için de geçerlidir. Şerhin içeriğine geçmeden önce şunu hemen belirtmeliyiz ki bu şerh açıklama yönü ağır basan geleneksel şerh yöntemine göre yapılmıştır.

Ferâ'izî-zâde, eserindeki beyitleri numaralandırmıştır. İlk varaklarda mısra mısra numaralandırma yapmış olup ilerleyen varaklarda ise beyitleri numaralandırma yoluna gitmiştir. Şerhinde de aynı şekilde başlarda dize dize şerh yapan şârih, ilerleyen bölümlerde beyit beyit şerhe geçmiştir. Şerhine başlarken beyit numarasını verdikten sonra çoğunlukla 'takdiri' lafzını kullanmıştır, beyti nesre çevirdikten sonra ise ekseriyetle 'dimektür' sözcüğünü kullanmıştır. Şerhin içeriğine bakacak olursak şârih, ele aldığı mısra ya da beyti iki şekilde inceleme-anlatma yoluna gitmiştir. Bunlardan birincisi bilinmeyen kelimelerin anlamlarını vermesidir, diğeri ise kelimeyi dil bilgisi yönünden cümle içerisinde görevsel olarak ele almasıdır. Kelimeyi incelerken bazen ilk önce kelimenin anlamını verip yapısına bakan müellif, bezen de yapısından başlayıp anlamını vermiştir. Bazı kelimelere ise tek yönlü bir tasrih yapmıştır. Anlamını verip yapı yönünden değinmediği kelimeler veya ekler olduğu gibi, yapısal olarak değinip anlam olarak değinmediği kelime veya ekler vardır. Şârih, hangi kelime veya eke dair bilgi verdiğini belirtmek için mısra içerisinde o kelimenin üst kısmını çizmiştir. Bu da olası bir karışıklığı engellediği gibi vurgulanmak istenen yeri de daha belirli bir hâle getirmiştir. Şerhi anlamsal yönden ele aldığımızda görülmüyor ki bilinmeyen veya da izaha gerek olan sözcük veya kavramların bazen sadece Türkçedeki kullanımını veren şârih, bazen de kelimeyi hem Arapça hem de Farsçadaki karşılıklarıyla birlikte açıklamıştır. Sözcüğün anlamını verirken de daha iyi anlaşılması için bazen zıttı olan kelimeyi de kullanmaktadır. Kelimelerin birbirleriyle olan ilişkisini ortaya koymak için açıklama yaparken şârihin 'müteallik' sözcüğünü sıklıkla kullandığı görülmektedir. Şerhe yapısal olarak baktığımızda ise şârih, beyitte üzerinde durduğu kelimeyi edât, zarf, fâil şeklinde belirtmiş olup kelime fiilse zamanını vermiştir, kelimelerin yapısal bağlarını ifade etmek içinse 'mef'ûl-i sarîhi' gibi kullanımlarda da bulunmuştur.

Beyitlerle ilgili yukarıda anlattığımız şekilde anlam ve yapıya değinen müellif, daha sonra "el-ma'nâ" lafzını kullanarak beyti bir bütün olarak şerhe başlamıştır. Şerhini yaparken başta âyet-i kerimeler olmak üzere, hadislerden, Arapça ibarelerden, dinî kıssalardan, atasözlerinden ve deyimlerden yararlanmıştır. Şârih, âyetleri ve hadisleri ilk hâllerıyla vermiş olup bunları doğrudan

tercüme etmemiştir. Çalışmada, bu âyetler ve hadislerin tercümelemleri dipnot olarak düşülmüştür.

Pend-nâme-i Attâr Şerhi dinî kıssalar yönünden zengin bir içeriğe sahiptir, bu yönden şerhte göze ilk çarpanlar Hz.Yunus, Hz. İbrahim, Hz.Salih, Hz.Nuh peygamberlerin kıssalarıdır. Bunlara ek olarak ise yine birçok peygamber ve din büyüğünün kıssaları metinde mevcuttur. Müellif bu kıssalardan yola çıkarak, şerhini yaptığı beyitlerin anlam dünyasını daha da kuvvetlendirmek istemiştir. Gayet içten ve sohbet havasında gerçekleşen şerh; Allah'ın varlığı ve birliği, Hz.Peygamber, ölüm, âhiret, günâh, sevâp, nefis, zaman, ibâdet, tevbe, hamd, kanâat, tevâzu, şeytanın insanı kandırması gibi birçok konuyu işlemiştir.

Şerhte dil yönünden Arapça ve Farsça sözcüklerin fazla olduğu görülmektedir. Bu, doğal olarak kültürel birikimle beraber dönemin dil ve edebiyatının da bir sonucudur. Ayrıca, Farsça kelimelerin çok olmasına bir büyük neden de *Pendnâme*'nin Farsça olmasıdır. *Pendnâme* şerhlerinin birçoğunda bu dil hassasiyeti, pendnâmelerin ortaya çıkış noktasından hareketle gözetilmiştir. Bu anlatım düzeyinin gerekçelerinden en önemlisi hiç şüphesiz asıl eserde bulunan öğütlerin şârih tarafından en iyi şekilde aktararak okuyucuya verilmek istenmesidir. Kaldı ki şerhin yapılmasının amaçlarından biri de budur.

Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi, eserini oluştururken İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhinden yararlanmıştı. Bundandır ki her iki eser arasında farklılıklar olmakla birlikte benzerlikler daha fazladır. Ortak ve farklı noktaları şu şekilde belirtmek gerekirse, öncelikle her iki müellif de başlangıçta orijinal eserden birer dize ele alarak açıklama yoluna gitmiştir, daha sonra ise beyit beyit şerhe geçmiştir. Mısraları ve beyitleri numaralandıran müellifler kelimeleri yapı ve anlam olarak iki ana noktadan incelemiştir. Orijinal beyitleri nesre çevirmeye başlarken çoğunlukla 'takdiri' veya 'bunun takdiri' lafızlarını kullandıkları görülmüş olup Ferâ'izî-zâde daha çok 'takdiri' lafzını tercih etmiştir. Sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıklarını veren müellifler aynı kelimenin Türkçedeki kullanımını da belirtmiştir. Her iki müellif de âyet, hadîs ve dinî kıssaları şerhlerinde kullanmıştır, İsmail Hakkı Bursevî'de Ferâ'izî-zâde'ye göre bunların sayısı daha fazladır. Şerhlerin önemli bir kısmını tutan kelimelerin dil bilgisi durumlarını, her iki müellif çok da belli bir düzende vermemiştir. Bazı kelimelerin bazen hem anlam hem yapısına değinirlerken bazen de sadece anlam veya sadece yapı verdikleri kelime ve ekler vardır. Sözcüklerin anlam ve yapı açıklamaları bittikten sonra Bursevî, çoğunlukla 'ma'nâ-yı beyit' tamlamasıyla şerhini sürdürürken, Ferâ'izî-zâde ise 'el-ma'nâ' marifesiyle şerhine devam etmiştir. Her iki müellifin de kullandığı ortak lafızlardan birisi de 'dimekdür' kelimesidir. Ferâ'izî-zâde bu kelimeyi çoğunlukla dizeleri nesre çevirdikten sonra kullanırken Bursevî ise genellikle kelime anlamlarını nihayete erdirince kullanır. Her iki müellif de parçadan bütüne giderek tümevarımsal bir şerh yapmış ve açıkladıkları kelimelerin üst kısımlarını çizmiştir. Sayısı az olmakla birlikte her iki yazar da metinlerin belirli yerlerine

derkenar yazmıştır. Her iki metnin de yazılış gayesi gereği dilleri dönemine göre daha anlaşılırdır.

2.1. *Pend-nâme-i Attâr Şerhi'nin Kaynakları*

Bilindiği üzere her bir edebî metnin belli başlı dayanak noktaları, beslendikleri membaları vardır. Daha doğrusu, eseri meydana getiren müellif bulunduğu gelenek içerisinde eserini daha etkileyici bir noktaya taşımak için birçok farklı gözeden eserini beslemek ister. Bunun, aslında birçok edebî metin için gerekli hatta zorunlu bir durum da olduğu söylenebilir. Farklı kaynaklardan yararlanmak, alanında söz sahibi olmak isteyen müellifler ve oluşturacakları eserleri içine doğal olmakla birlikte biraz da zorunluluktur. Çünkü bir eserde savunulan görüş ve düşünce ne kadar çok farklı kaynakla desteklenirse, o eserin karşılıkta tesir gücü o denli artacaktır. Özellikle şerhlerde ise dayanak metinlerin, beslenen kaynakların önemi büyüktür. Değişik eserlere atıfta bulunmak, şârihlerin eserlerini oluştururken belirtmek istedikleri noktayı daha anlaşılır hâle getirmek için kullandıkları en yaygın yoldur. İşte bu noktadan hareketle, Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi de *Pend-nâme-i Attâr Şerhi*'nde birçok kaynaktan faydalanmıştır. Eserinin 106. varâğından ulaştığımız göre şerhinin başlıca kaynakları arasında âyet-i kerîmeler yani Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed ve O'nun yolunun yolcuları, peygamber kıssaları, hadisler, dört halife, sahabeler ve prensipleri, tefsirler, din büyüklerinin sözleri ve yaşantıları, şeriat ve tarikat ehli olan kimseler, züht ve takva sahipleri en başta gelenler olarak sıralanabilir. Yine bu saydıklarımızın dışında İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr'ı*, *Keşfü'l-Esrar*, *Mecmû'ul-Hakayık*, *Mecmua-i Letaif* gibi eserler şerhin önemli kaynaklarıdır. Ayrıca çalışma esnasında şerhte gördüğümüz kadarıyla Ferâ'izî-zâde, atasözlerinden, deyimlerden ve halk deyişlerinden de hatırı sayılır derecede yararlanmıştı.

2.2. *Pend-nâme-i Attâr Şerhi'nin Nüsha Tavsifi*

Eser, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 3310 numarada kayıtlıdır. DVD numarası 177'dir. 1224/1809 yılında, mensur şekilde yazılmıştır. Ölçü olarak 177x120-152x100 mm'dir. Abadî kâğıt türü kullanılmıştır. Eser, okumada fazla güçlük teşkil etmeyen Talik bir hatla oluşturulmuştur. Toplam 113 varaktır. Kapakla birlikte boş sayfaların sayısı 8'dir. Eser; çiçek şemseli, zencirekli, yeşil meşin ciltlidir. Söz üstleri ve cetveller kırmızı, varaklar rutubet lekeli. Bazı varaklarda *Pendnâme*'den sayıları genellikle 11 ile 15 arası değişen beyitler vardır. Örneğin 2b'deki beyit sayısı 11 iken 8b'deki beyit sayısı 15'tir. Beyitler, ilk varaklarda dize dize numaralandırılmış daha sonraki varaklarda ise beyitlere numara verilmiştir. Bazı beyit veya dizelerin belirli yerlerinde derkenâr görülmektedir. Eserin 19. ve 31.varakları, Millî Kütüphane kayıtlarında mevcut değildir.

2.3. *Diğer Pendnâme-i Attâr Şerhleri*

Türk edebiyatına baktığımızda öyle eserler vardır ki bu eserler diğer birçok esere göre daha fazla dikkat çekmiştir. Okuyucular bu

eserlere daha fazla ilgi duymuşlardır. Bu eserler geniş kitleleri etkilemiştir. Örneğin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'si ile Fuzûlî'nin *Su Kasidesi* etki düzeyi yüksek olan bu eserlerdendir. Tabi bunda dönem, bilgiye ulaşım durumu, okurun ilmî ve kültürel düzeyi gibi çok daha farklı etmenler etkilidir. İşte bu durumda olan eserlerden biri de Ferîdüddîn Attâr'ın *Pendnâme* isimli eseridir. Bu eserin de birçok insan üzerinde tesiri vardır. Okuyucular ve özellikle araştırmacılar bu esere çokça ilgi göstermişlerdir. Eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır.

“Attâr'ın tasavvufî mesnevilerinden biri de ahlâk ve âdâb'a dair kaleme aldığı yukarıda bahsi geçen *Pendnâme* adlı mesnevisidir. 900 beyit olan mesnevi, aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. İslâm âleminde büyük rağbet gören eser yüzyıllar boyunca okunmakla kalmamış birçok Müslüman milletin diline çevrilmiştir. Anadolu sahası Türk edebiyatında da tercüme ve şerh edilen bu eserin, Attâr'ın diğer eserlerine göre Türk edebiyatı üzerinde daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Süreç içerisinde çeşitli şârihlerce Attâr'ın *Pendnâmesi*'ne yapılan şerhler şu şekildedir:

- 1) Şem'î Şem'ullâh (öl. 1602'den sonra), *Sa'âdetnâme (Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 2) Hulûsî (öl. 1626-1627'den sonra), *Vesiletü'l-Merâm (Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 3) (Şârihi belirsiz), *Murâdiyye (Şerh-i Pendnâme-i Attâr)*.
- 4) Abdurrahmân Abdî Paşa (öl. 1692), *Müfîd (Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 5) Şu'ûrî Hasan Çelebi (öl. 1693), *Şerh ve Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 6) İsmâil Hakkî Bursevî (öl. 1724), *(Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 7) Şehrî, İsmet Süleymân Efendi (öl. 1731), *(Mufassal Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 8) Mustafâ Refî'a (öl. 1746'dan sonra), *Berg-i Dervîşân (Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 9) İsmet Mehmed Efendi (öl. 1747), *(Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 10) Kilisli Rûhî Mustafâ Efendi (öl. 1798), *Rûhu's-Şürûh (Şerh-i Pend-i Attâr)*.
- 11) İsmâil Müfîd Efendi (öl. 1802), *(Şerh-i Pend-i Attâr) (Yazar, 2011, s.10)."*

Yukarıda belirtilen şerhlerin dışında *Pendnâme*'nin Türkçe manzum tercüme ve şerhleri de yapılmıştır edebiyatımızda. O eserlerin de bilinenleri şunlardır:

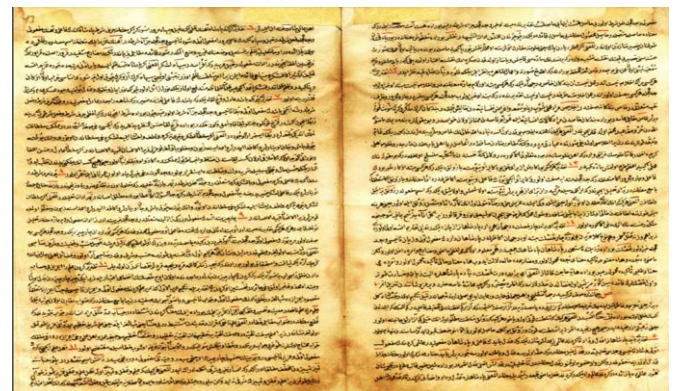
- “1) Sabâyî Hayreddin Çelebi (XVI. Yüzyıl), *Sırât-ı Müstakîm (Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 2) Rumelili Zaîfî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nureddin (öl. 1553), *Bostân-ı Nesâyih (Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 3) Edirneli Nazmî (öl. 1559'dan sonra), *(Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 4) Emre (öl. 1557'den sonra), *(Tercüme-i Pendnâme-i Attâr)*.

- 5) Mecîdî, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil (öl. 1588), *(Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 6) Seyyid Alî b. Hasretî (öl. 1666'dan sonra), *(Tercüme-i Pendnâme)*.
- 7) Hasan b. Abdullah el-Halebî Şuûrî (öl. 1693-94), *(Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 8) Ahmed Resmî Efendi (öl. 1783), *(Tercüme-i Pend-i Attâr)*.
- 9) Siyâhîzâde Alî Efendi (öl. 1789?), *(Gülşen-i Ahbâr)*.
- 10) Zahrî Mehmed Efendi (öl. 1816'dan sonra), *(Nazm-ı Miftâh-ı Pend)*.
- 11) Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî (öl.?), *(Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr)*.
- 12) Nâilî-i Cedîd (öl. 1876), *(Kenz-i Nesâyih)*.
- 13) Seyyid Alî Rızâ (öl. 1850'den sonra) ve *Riyâzî'r-Rızâ'sı* (Türkoğlu, 2021, s.16-22).”

3. Eserden Örnek Bölümler

Görsel 1. Eserin 2. Varağı.

Görsel 2. Eserin 13. Varağı.

3.1. Eserden Günümüze Alfabesine Aktarılmış Bir Bölüm

[1^b] (1) *Hamd-i bî-had ân Hudâ-yı pâkrâ* (1) bî lafzî edât-ı nefydir câimde dâhil olur **ân** o dimekdir ki hüve gibi zamîr-i gâ'ib-i müfreddür. **Ĥudâ-yı** yâ ile yâsız hümay ü hümay ve emşâli gibi Vâcibü'l-vücûduñ 'ilm-i ĥâşşidur aşlı ĥod âyendedür vücûdu kendi zâtında ma'nâsınadur Türk Tanrı didüğine 'Arab Allâh ve ehl-i Fûrs Ĥudâ ve Rûm Eşniyâ ve Ermeni İsfâh ve Efrenç

Geritor ve Habeş Vâk dirler ki cem'î ma'nâ-yı vâhiddür. **Pâk** 'ayb u noğşandan müberrâ **râ** edât-ı tağşîşdür. **El-ma'nâ** bi-ḥadd ü gâye ḥamd ü şenâ ol 'ayb ü âfet (5) ü noğşandan ve vehm ü ḥayâl ü 'aql-ı insândan berî olan Ḥudâ'ya maḥşûşdur ya'nî maḥmûd ancağ oldur ve ğayrısı bi'l-küllîye ḥâmiddür. (2) *Ān ki imân dâd müştî ḥâkrâ ân* Ḥudâ ki tağdırindedür **imân** tağşîşdür ya'nî muḥbirün iz'ân ü kabûl idüp gerçektür dimektür. Müştîde **yâ** vahdet içündür **müşt** yumruk ve avuç ma'nâsına **ḥâk** toprak **râ** 'alâmet-i mef'üldür. **El-ma'nâ** ol Ḥudâ'ya ḥamd-i bi-ṣümâr olsun ki (10) 'Azrâ'il'ün vech-i arzdan kabz itdüğü bir avuç toprağa ba'de't-taḥmîr ü nefḥü'r-rûḥ imân ü İslâm ve iḥsân eyledi. (3) *Ān ki der Ādem demîd ü rûḥrâ* der zarfıyyet ifâde ider 'Arabî'de fî gibi **Ādem** ism-i A'cemî'dür **demîd** fî'l-i mâzîdür demîden (15) üfürmekdür. 'Arab andan nefḥle ta'bir ider **ü** zamîr-i ğâ'ib-i munfaşıldur 'Arabî'de hüve gibi burada ü demîdün taḥtında müstetir olan fâ'ilini te'kîd içündür ki fâ'ili Ḥudâ'dur **rûḥ** rûḥ-i insânîdür **râ** 'alâmet-i (20) mef'üldür zîrâ rûḥ demîdün mef'üldür. **El-ma'nâ** ḥadden efzûn ḥamd ü şenâ ol Ḥudâ'ya olsun ki ebû'l-beşer Ādem'e ve evlâd-ı âdeme yevmü'l-kıyâm nefḥ-i rûḥ-i İlahî idüp anuñla zinde ve müteḥarrîk kıldı. (4) *Dâd ez-tûfân necât ü Nûḥrâ ü* kelimesi (25) kâ'l-evvel fâ'il fî'l-i te'kiddür ez min cârre ma'nâsına müte'allîki necâtdur zîrâ tağdır-i kelâm dâd Nûḥ râ necât ez tûfân dimektür. Nûḥ mef'ül-i evvel ve necât mef'ül-i şânîdür. Pes ma'lûm oldu ki dâd i'tâ kelîmesi gibi mef'üline ta'diye ider. Tûfân Kavm-i Nûḥ'a vâkı' olan ḥâdiş-e-i mâ'idür ki hübü't-ı Ādem'den (30) iki biñ iki yüz seneden ziyâde mürûrında vâkı'oldı necât ü ḥalâş Nûḥ ism-i A'cemî'dür ref'-i şavtla ziyâde bükâsından Nûḥ dinildi. [2*] (1) Vilâdetleri hübü't-ı Ādem'den biñ altı yüz kırk iki senesinde ve 'ömri biñ seneden ziyâdedir toğuz yüz elli sene didükleri nübüvveti i'tibâriyledür ve nübüvveti kırk sâlından soñradır. **El-ma'nâ** Ḥudây kâdir ki Nûḥ peygâmbere 'aleyhis-selâm üç evlâdıyla ve sâ'ir mü'min olan kavmiyle ki seksen nefere ancağ bâliğ olurlardı. Ḥâdiş-e-i tûfândan necât virdi ve sefine-i süvâr olmağla taḥlîş eyledi ve Ken'ân oğlını ve sâ'ir bi-ḥisâb vech-i arzda olan kefereyi iğrâk eyledi. Zîrâ tûfân-ı bârân cibâl-i şâhikânuñ kırk zirâ' fevkine çıkmış idi. Bu sebebdan hiçbir ferd vesîle-i ḥalâş olacağ nesne bulmadılar (5) ve oğlı Ken'ân zücâcdan bir zarf içine girüp âḥîr kendi bevlîne ğarğ oldu. (5) *Ān ki fermân kerd ḳahreş bâdrâ / Tâ sezâ-yı dâd kavm-i Ādrâ fermân* emrdür ki kerd fetḥa kâf-ı 'Arabî ile fî'l-i mâzîdür kerdendan kerdan eylemek ve işlemek **ḳahreş** de olan zamîr-i muttaşıl ki şındur Ḥudâ'ya râci'dür ḳahr ğalebe ve tezlîldür añınçün muḳâbele-i luḥfda müsta'meldür ve **bâdrâ** fermân kerdün mef'üldür zîrâ fermân kerdün mecmû'a-i mâzî olan emr ma'nâsınadır. **Bâd** rîḥdür ya'nî rîḥ-i 'aḳîmdür ki Kavm-i 'Ād üzerine yedi gice ve sekiz gün eṣup anları helâk eyledi. **Tâ** burada edât-ı ta'ıldür lâm-ı cârre ma'nâsına sezâ lâyıḳ ve cezâ ve âḥîrinde yâ'ola asıl kelîmedendür ki sezâydur ve yâ' şânîye tenkîr ifâde ider tenvîn gibi kavm-i ricâle maḥşûş olan isimdür.

4. Sonuç

Ferîdüddîn Attâr'ın *Pendnâmesi* ve bu esere yapılan şerhler edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Üzerinde onlarca şerh yapılması da bu durumdan kaynaklıdır. Toplumsal yaşamı, İslâm esaslı sınırlara alma anlayışının önemli ürünleri arasında yer alan *Pendnâme* ve şerhlerinin sadece oluşma alanıyla sınırlı kalmayıp dil ve edebiyata sunduğu katkılar da yapılan çalışmalarla ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi bu eserler, dinî içeriklerinin yanında ilmi ve kültürel olarak da birçok yönü içerisinde barındırmaktadır.

Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bursa'da doğmuştur ve yine 1835 yılında aynı yerde vefat etmiştir. Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin ön plana çıkan iki eseri vardır, bunlardan biri *Târîḥ-i Gülşen-i Maârif* diğeri ise *Pend-nâme-i Attâr Şerhi*'dir. Adlarından da anlaşılacağı üzere biri tarih kitabıdır diğeri ise *Pendnâme* şerhidir. Yazarın bu eserlerden *Târîḥ-i Gülşen-i Maârif* ile daha çok tanıdığını söylemek mümkündür. Hattâ Ferâ'izî-zâde, kaynaklarda Osmanlı tarihçisi olarak geçmektedir. Ama yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuca göre her iki eserin de özgünlüğünün tam olmamasıdır.

Pend-nâme-i Attâr Şerhi, müellifin mensur şekilde kaleme aldığı bir eserdir. Attâr'ın *Pendnâmesi*'nin şerhi durumunda olan bu eser, oluşturulma şekli olarak büyük oranda İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr* eserine benzemektedir. Bu yönüyle özgünlüğünü tam olarak sağlayamadığı belirtilmektedir. Eser aynı zamanda hacim olarak da ondan daha küçüktür. Edebî olarak düşündüğümüzde ise bir dilden başka bir dile çevrilen metnin bile yeni bir metin olduğu göz önüne alınırsa Ferâ'izî-zâde'nin şerhinin de anlatımındaki tutumu(üslûbu) sebebiyle önemli bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Ferâ'izî-zâde'nin eserleri, bazı bilim insanları tarafından özgün olmamakla değerlendirilmiştir. Ancak herhangi bir eserin ortaya çıkmasındaki emek ve zaman da göz önüne alındığında, Ferâ'izî-zâde'nin eserlerinin değeri daha farklı bir boyut almaktadır.

5. Kaynakça

- Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev. Coşkun Üçök). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erdem, H. (2022). *Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin ve Pend-nâme-i Attâr Şerhi (2-56. Varaklar İnceleme-Metin)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi, "Pend-nâme-i Attâr Şerhi", Milli Kütüphane, Yazma A No:3310. <http://yazmalar.gov.tr/eser/serh-i-pend-name/136137> [E.T. 15.11.2022].
- Gültekin, H. (2020). *Metin Şerhi. Söylem Filoloji Dergisi*, C.5, S.1, s.137-139.
- Kanar, M. (2019). *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*. Say Yayınları.

- Keyik, S. E. (2001). 16.yy. *Sanatçılardan Şem'inin Şerh-i Pendnâmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kubbealtı Lugatı, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. <http://lugatim.com> [E.T. 11.11.2022-30.01.2023].
- Özcan, A. (1995). 'Ferâ'izf-zâde Mehmed Said'. *DİA*, C.12, s.366-367.
- Türkoğlu, S. (2021). *Riyâzü'r-Rızâ (Rızâ Bahçesi)*, Seyyid Ali Rızâ'nun *Manzum Pendnâme-i Attâr Tercümesi* (1.Basım). Ihlamur Akademi, İstanbul, Kasım 2021, 16-22.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, O. (2007). Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9. 271-304.
- Türk Tarih Kurumu,
<https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=540732&materialType=NE&query=Esad>. [E.T. 14.11.2022].
- Yekbaş, H. (2014). Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Ahmet Yesevi Üniversitesi, *Ferâ'izf-zâde Mehmed Sa'îd Efendi Maddesi*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/said-feraizizade-mehmed-said-efendi> [E.T. 15.11.2022].